

A vadszeder útján

AUGUSZTUS A TISZÁN

Gyerekkoromból előhívott fényképek készítenek: mondanám el élményeimet a Tiszáról, s szüleim városáról — Csongrádról. Mit mondhatnék el, amit a kép megmutatni nem tud? Mit mutasson meg a kép, amit szavakba foglalni nem lehet? A Tisza és a Körös hullámainak izommutogató birkózását a város alatt? A nyárfáról írni: a folyó őrtállóiról, fák között talán ők a sorkatonák. A fűzfák lombjának sátráról írni: nagy hajú lányokról. Vagy a megcsonkolt fűzfáról írni, a Tízezer nap című filmben e vidéken teszik a csonkolt fűzfák csonka vállaira kerék-párjukat a parasztok.

Tizennyolc elmúlt tiszai évem tapasztalatát hadd fogjam egybe: nekem az augusztusi Tisza a legszebb. Mikor a folyó a legsoványabb. Körötte az élet meg mikor a legáradóbb. Ezen a csontsovány folyón egy kis hajóval utazzunk végig képzeletben. Erdei Ferenc Város és vidékéről könyvében így ír le egy ilyen utazást: „1964 augusztusában egy kis tanyahajóval Tiszalóktól Szegedig ereszkedtünk le a Tiszán. Ennek a hajóútnak egyértelmű eredménye, hogy a csongrádi Körös-toroki strandnak ítéltük a pálmát az összes tiszai partfürdők közül. Sok szép színeszuszakanyarja van a Tiszának, s a hajlás domború görbületénél — ahol lapos a part és lerakódik a főveny — sok helyen van barátságosan enyhe lejtésű, homokos part, más helyen is övezik ezt szép ártéri fák, de ezek között a csongrádi a legszebb.” Én nem mondom, hogy „legszebb”, elég az is — annak éle nem fordulhat senki ellen —, hogy nagyon szép.

Aki a Tisza partján nőtt fel, annak a folyó emberi. Annak az őszi-tavaszi folyó zöldruhás férfi. Annak az augusztusi folyó félmeztelen, napbarnította kamasz.

Érdemes emlékezni arra az áradásra is, az 1970-esre, amikor a kíváncsi folyó a medréből kinézett, tekintetét megjáratta az ártér fái között, s bokrai fölött. Ezt különben minden évben megteszi. Ilyenkor a csongrádi pontonhid összeroppan. Csónak és komp lép a helyére, úgy mondják az emberek: gáttól gátig járunk. Gáttól gátig jár a víz is, de medrében és árterében általában megfér. De 1970-ben zsiráfnyakát a töltés legtetejéig nyújtogatta. A folyópart házak udvarára, kertjére befutott a talajvíz, s a Tiszát se a töltés fékezte csak, hanem má azon fölül is, a homokkal megtöltött zsákok. Emlékszem, az árvíz elvonulta után e zsákok félig elrothadt sáros darabjait — ahogy a védőfalat bontottuk — győzelmi lobogóként lengettük.

Sokáig fogva tartott a Tisza, de ahogyan a Tízezer nap hőse is, végül én is láthattam: Tengert. Tengerjárta barátom azt mondta: nézzem a víz mélykék színét, mert az a Tenger; ha lehet, kóstoljam meg ott a kagylót, hisz a kagyló íze, a tenger teljes íze. Mit mondjak neked most az augusztusi Tiszáról válaszul?

Talán azt, hogy lapos kavicsot fogjon, s dobja a vízre, a kavics majd újra és újra fölpatlan, nyolcszor-tízszer is megugrik. Játszótársa a folyó. Talán azt mondjam: ahogy Nagy László Menyegző-beli párja bemutatkozik a tengernek, minden új szerelem megnézi páros arcát nálunk is a víz tükrében. Lehet, pogány oltár az. S mondjam, hogy az augusztusi szerelme csak a víz hullámain keresztül ölelik meg először egymást. Mondjam, hogy itt az íz és a szín: vadszeder íze, színe. Egy-egy kölyökcsapat reggeltől estig elmászkál a vadszeder sötétkék útján. „Hol voltál?” „Szedrezní.” Indiánok ők, a szeder vérével telifestik, indián díszekkel teli mintázzák a bőrüket. Mondjam, hogy az eszmélő Tisza augusztusi vizében nem kell úszni, hanem csak csónakként bele kell merülni. Feküdj rá a vízre, lebegj, sodródj, szikráztasson a Nap. Mondjam, hogy a Tisza partjára terített homokszőnyeg csak látszatra szőnyeg. Inkább valam homokpaplan. S hogy azzal a forró homokkal lábunk hegyétől fejünk búbjáig betakarozunk

ebbe a homokba belebújunk, fogunk között is megropogtatjuk, megízleljük. Egy gyerek úgy tarap bele ebbe a homokba, ahogy a felnőtt egy almába.

S hogy az ember beszél minderről? Semmi ez ahhoz képest, hogy a nyárfák is összeszesúgnak fölöttünk. Hogy két kezed közé fogsz egy lapos követ? Semmi az ahhoz képest, hogy a táj két keze között — szikrázó ég és forró homok között — tart bennünket. Össze is oppanthatna, mégse roppant. Mindössze megtart.

A FESTŐ HALÁLA ÉS SZÜLETÉSE TÓTH MENYHÉRT)

Egy évvel ezelőtt temettük. Szikrázó, fémes és fényes hidegben, kemény télben. Tóth Menyhért emlékére és tiszteletére fehérbe öltözött — ahogy festményein is — a táj: hó hullott, bokáig érő hó borított mindent, a behavazott, jéggé fagyott téli táj fölött terepszemlét tartott, csitította a Nap. Jégvirág nyilott, világunk jelképes virága.

Mintha szűkebb családuknak tagját temettük volna, úgy temettük. Kevesen voltunk, mértek tartó, visszafogott volt a búcsúbeszéd, szerettei, a miskei és Kalocsa környéki parasztasszonyok, férfiak gyászolták őszintén és fájdalommal, szám szerint is: ők voltak az a gyülekezet, akik körbeállják, vállukon úsztatják a koporsót. Voltak olyanok is, úgy éreztem, de előbb Nagy László temetésén is úgy éreztem, előbb Németh László temetésén is úgy éreztem, voltak olyanok is, akik azért álltak szorosan a halott mellé, mert őrizték: arra vigyáztak, nehogy föl-ámadjon.

A számon fogalmazódni kezdtek a kérdések: hol van e szűkebb család mellől a nagyobb család, az ország? Aki legalább ezen eszméltető pillanatban ráeszmélne arra, mit és kit veszett. Hol a nagyközönség, ha sznob, hát legyen sznob, azt sem bánom, de hol van, hogy szeretetét szemérmesen, mint a szerelmesek, vagy harsogón, mint a drukkerok, e pillanatban megvallja? Hol az izgága művészettörténészek, akik legalább e pillanattól illő mércével kezdik nézni? Nem centiméterre, nem dekagrammra ezt az óriás akácfa. Akik illesztgetni kezdik most azokat a szavakat, melyeknek rendje megfogalmazza a mondatot, az ítélkezést, mely szerint Tóth Menyhért olyan elszánású, de olyan rendű s rangú alkotója is festészetünknek, képzőművészetünknek, mint regényirodalmunknak, közírástunknak Veres Péter, mint költészetünknek, esszéírásunknak az élő Illyés. Ki sajnálja az elmulasztott, föl nem ismert vagy meg nem mondott szöveget: nemzedéktársak, a nagyobb szabadságban együttthaladhat-ak volna — hirtelenjében számvetést készítek — vagy negyven éven keresztül? Az elmulasztott lehetőségekre nem magyarázat, de a hirtelen számvetéshez, leltárkészítéshez hozzátartozik az is: hogy negyven éven keresztül Tóth Menyhértet többen ismerték bicebóca szobafestőnek, mint egyetemes jelentőségű művésznek, festőnek.

A feketébe és fehérbe öltözött gyülekezetben továbbfogalmazom a kérdéseket, a számonra egyik legfájóbbat épp: hogy hol a csitri festőlányok és suhancok, főiskolás fiúk e koporsó mellől, az életmű mellől? Akár vállalják, akár tagadják, hol van kezüknek az a felismerése, hogy olyan időben és időpontban nyúlnak a tupírozott ecsethez, amidőn azt már valaki más letette vagy elejtette? Hol ennek a megsejtésnek a fellengzőssége és hasznosan: a felelőssége?

Állok a szikrázó, fémes és fényes hidegben, kemény télben. Tóth Menyhért emlékére és tiszteletére fehérbe öltözött a táj: hó hullott, bokáig érő hó borított be mindent, a behavazott téli táj fölött, ha alant járt is, terepszemlét tartott a Nap. Talán legfiatalabb a gyászolók között, nekem kellene odamennem ismerőseimhez és halkán köszönteni őket, de nem tudok mozdulni. Ők jönnek oda hozzám, köszönnek, nem tudok visszaköszönni. A nagy hidegben odafagyott cipőm a földhöz, fölküszvott a hideg a lábamon, a csontjaimon, föl a nyelvemig, föl a hajam tövéig, át vagyok fagyva teljesen.

Szemem akkor csodát lát, varázslatot. El is mondom itt, jól értsétek. Szétnéztem még ak-

kor, talpamtól a hajam tövéig átfagyva, a gyászolók gyülekezetében, s láttam, hogy ott van velünk, a megsebzett föld fölött közöttünk a festő, Tóth Menyhért. Ő az, nem lehet más, ha messziről is: feje tartásáról is megismerem, fejét kicsit balra hajtja és előrejejt. Akik szorosan melléállva őrizték, ne féljenek, hiszen jól vigyáztak: föl nem támadt. Ami történt, előbb megtörtént, s nem történet ez, de történelem. Tóth Menyhért, aki látszatra oly törekeny volt s oly halandó, még éltében, művészetében újjászületett, de akkor már — mily elképesztő — halhatatlannak.

(1981. január)

A MÓRICZ-TÖLGYFA

Nemrég ünnepre készülődött Hetényegyháza. Emlékoszloppal jelölte meg azt a dombot, amely Móricz Zsigmond hajdani, picinyke földjéhez tartozott, s az emberek védelmébe ajánlott egy óriási tölgyfát, amely a hajdani tölgyesből hírneműnek megmaradt. Az ünnepségeken nekem is beszélni kellett volna. Lelkiismeretem parancsára. Megjelöltem előzetesen mondanandó tárgyat is, amit a Móricz-centenáriumon legfontosabbnak ítélt: Móricz öröksége a mai magyar irodalomban. Pontosíthatom is utólag a címet, írónk örökségének kérdése és kérdőjelessége a mai magyar irodalomban — hangozhatna a kissé ünneprontó cím. Az utolsó pillanatban egy tavaly térről ittfeledett, vagy már a jövő teleket előlegező influenza ágyba rendelt. Ellentmondva szigorúan a szólnikészülés előző, belső parancsának. De a jegyzetek akorra elkészültek, s a szándék sem romlott meg bennem, amely az üzenetet most előhívja.

Álljunk meg azonban egy lélegzetvételnyire Móricz újonnan megjelölt tölgyfájánál. Nézzük meg, illik-e hozzá, idézi-e, jelképezi-e? Pesti éveim emlékei közül hadd idézzek egyet. Ismerősöm javasolta: az éjszakába hajló kávéházi beszélgetésből szökjünk meg s járjuk be az éjszakai Margitszigetet. A szigeten aztán a váratlan, hirtelen nyári zápor bekergetett bennünket egy tölgyfaóriás lombsátra alá. A lombzata olyan dús volt — idéződik emlékezetembe —, hogy a zápor egyetlen csöppjét sem engedte át; csak azt láttuk, ahogy a hatalmas ívű villámlások átvilágítják, átröntgenezik ágazatát, bordázatát. A fa törzsének körfogata is lenyűgöző volt. Ha körbekerüljük, láthattuk volna, hogy a túloldalán szerelmespárok üldögélnek, nevetgélnek, de nem mozdultunk el körívének egy pontjától s így az egymásnak élő szerelmesek rejtve maradtak előlünk. A szigeti tölgyfa lenyűgöző méreteivel most megjelent Alföldünkön is. Lombsátrát fejünk fölé kifeszítette; hogy tűnődőn tövébe ülünk: kínálja magamagát. Ahogy hallom, ezt a homoki tölgyet a kegyelet őrizte meg. Az erdőket kivágták, a fákat megtizedelték, mint a vesztesek katonáit. De erre a tölgyre nem volt kéz, amely rámutatni mert volna. Hozzátapadt talán valami legenda, hogy ez Móricz kedves fája volt? — alig hiszem. Valószínűbb, hogy nem a legenda védte meg. Roppant méreteivel megvédte önmagát. A kétkezi emberek szemében mi lehet szebb, mint egy önmagát kiteljesítő, tökéletes arányú fa. Ha utasítást kaptak volna — vagy kaptak is — rá, hogy kivágják, maguknak mégis álljt parancsoltak. Helyette bölcsen megtették szemléletük egyik sarkalatos pontjának, tájékozódásuk egyik központjának. Lehetett azt mondani: a tölgyfától kilométernyi távolságra, a fától keletre, nyugatra, s ezek az egyezményes jelzések összefoghatták, irányíthatták a kerge képzetet. Ahogy egy falu, egy község nincs meg földrajzi értelemben vett tájékozódási pontok nélkül, magaslati pontok nélkül, ugyanúgy egy közösség sincs meg szellemi értelemben vett tájékozódási pontok, magaslati pontok nélkül. Ezek irányítják a vándorlót, a kusza képzeletet. A bárbar záporok, éjféli villámlások idején ezek a fák feszítenek fejünk fölé sátrat. Tetszik nekem, ezeket végiggondolva, a Móricz-tölgy megjelölése, jellemzőnek, jelképi erejűnek érzem. Még abban az értelemben is: a Móricz-életművet is, ahogy a fát, nem kell hogy legendák, törvények védjék meg — megvédi végül roppant méreteivel önmagát.

S most nézzük Móricz írói örökségének kérdését. Nézzük: a tájékozódás biztos pontjához biztonsággal mérjük-e magukat az új és új nemzedékek? Móricz utólete fényesen indult.

A Kelet Népe egyik jelmondatát: „Hazugságot ne taníts! Igazságot el ne hallgass!” az írók Móricz utáni fiataljainak egész nemzedéke írta zászlajára. A szociális igazságok, s nemzeti igazságok fogalmazódtak, lírában, prózában; Illyés tollán, Veres Péterén, Szabó Pálén, Németh Lászlóén. Ki az esszét, a dolgainkról-közösségünkről való gondolkodás műfaját munkálta ki, mint Németh László; ki a líra új esélyét, új hangzását kereste kitartón, mint Sinka István; ki a líra csillogását a próza szövetében, mint Tamási Áron; ki a pontosan dokumentált életek esélyét kutatta, úgy mondhatnánk a szociográfiai leírás osztályharcát harcolta, mint Veres Péter. Nem maradt a móriczi munka folytatás nélkül. S nem a felszabadulás utáni nagy lélegzetvételkor sem, amikor a szelek csattogtatták még a fényes lobogókat. A prózában Sarkadi Imre, Kamondy László, Szabó István, Sánta Ferenc, Sütő András és a többiek munkássága jelezte a műfaj megújulását, frissültségét. A lírában Nagy László, Juhász Ferenc, Kormos István, Simon István, Váci Mihály emelte a fejét. A szegénység egyenesítette derekát; Nagy László versei teremtették a kökemény erkölcsöt, etikát; Juhász Ferenc verseiben pedig eposzi hatalmak lettek a kicsi kőművesek és özvegyülő anyák, mert előbb eposzi hatalmak az istenek, királyok, hadvezérek voltak. Bár lehet, Móricz biztatna, tovább, még nagyobb lélegzetet fiúk, ne csak aprózzgasson a tüdő, hanem munkája, verse által akkorát lélegezzen a költő, hogy tüdeje majd belerepedjen. Lehetősége, levegővétele legvégső határait, legnagyobb méreteit keresse.

A kiüresedés, gyökértelenedés pillanatára inkább a prózában éreztem rá először valamikor a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején. József Attila csodálatos pontossággal mondja el a megfáradtságot, nem a testit, a szellemi értelemben is vehető, épp Megfáradt ember című versében: „harmattá vált bennem a gond és teher: / se férfi, se gyerek, se magyar, se testvér, / csak megfáradt ember, aki itt hever.” a kötöttségektől és kötelezettségektől való föloldozottságot és oldottságot ennél pontosabban leírni talán nem is lehet. De a művész — alapállását tekintve — nem lehet ilyen „se férfi, se gyerek, se magyar, se testvér” ember. Erre a mostani, móriczi pillanat figyelmeztessen bennünket, nehogy épp az új nemzedékek kezén, közén üresedjen, finomodjon „harmattá” a hajdani, örökölhető és örökérvényűnek tetsző „gond és teher”!

Ideilleszthető, nagyon fontos gondolat Lukács Györgyé: „Nem lehet az emberiséget kizárólagos, metaforikus ellentétbe állítani az emberi vonatkozások konkrét formáival, mindekelőtt az osztállyal és a nemzettel... az emberiségnek ezek a konkrét kötöttségei és kötelezettségei mérhetetlenül nagy hatást gyakorolnak minden egyes személyiség mikéntjére... akik ezt elhanyagolhatónak fogják fel, azok magáról az emberről is kétségtelenül egy sápadt, elvont, vértelen koncepciót alakítanak ki.” Ez a sápadt, elvont, vértelen ember, a lírának is, a prózának is újkori hőse lett.

Az irodalom dolga sokrétű. Kell ma is a feltámadó, bujtogató móriczi Szem. A Roknok, az Úri muri, A fáklya, Az isten háta mögött, a Hét krajcár szemléletének radikalizmusával ma is kell, hogy az író átvilágítson a jelen létezés kódén. A Hét krajcár üzenete az volt: megmutatni, hogyan élnek ott, ahol a hetedik krajcár hiányzik. „Az emberi vonatkozások konkrét formáival” való számvetéshez máig hozzátartozó az író szociális érzékenysége, társadalmi érzékenysége. Minden olyan helyzet iránti felelősségtudata, ahol a bárminemű hetedik krajcár hiányzik. A gondok máig hatóak, nem lehet olyan történelmi évszám, amely, mint a penge, kihalásana minden gondot a társadalom szövetéből. Itt adóunk az irodalom.

A szociális érzékenység egyik fokmérője a közösség iránti felelősség kérdése. Társadalmunk közösségi társadalom; kis- és nagyközösségeinek gondjai, válságai tehát segítségért kiáltanak. Ha a közösségi gondolkodás válságba jut újra és újra, ha erkölcsi gátak nélkül árad az individualizmus folyama újra és újra, akkor az irodalomnak mindig lenne új feladata. Itt is adóunk.

Vonatkozásaink konkrét formája a nemzet is. Ady azt mondta: a magyarság szükség és érték az emberiség, és az emberiség csillagokhoz vezető útja számára. Szükség és érték voltát nem kellene újra és újra megmutatni, védeni hát?! Az új irodalom itt is adóunk.

Móricz megmutatta az érdekek összefonódásának, a kontraszelekciónak, a feudálkapitalista korrupciónak a világát. Ma a nyelvész azt mondja: annyi szinonimánk van a korrupciónak, mint az eszkimónak arra a legfontosabb szavára, hogy „hó” vagy „hal”. A szociológus figyelmeztet, ez újólag rossz jel, az érdekek torz összefonódásának továbbélését mutatja. Irodalmunk figyel-e rá? Itt is adósunk.

Szólt már a móríci irodalom arról, hogy a létezés rákfenéje a dzsentrizmus, a dzsentroidizmus. Félf feudális emberi viszonylatok zavarják a legutóbbi időkig az új formák kiteljesedését. Az életmód kérdésének, egy-egy torzulásának ábrázolása megkerülhető-e ilyen helyzetben? Itt is adósunk az irodalom. Ezekkel számolván nem lenne „megfáradt”, nem lenne „sápadt és vértelen”, nem lenne „gyökértelen” az íráskor hőse —, de az íráskor alkotója maga sem.

Nem hiszem el, hogy ezt a fogalmunkat: realizmus „ragozni”, fokozni lehetne. Realista, realistább, legrealistább? Realizmus csak egyetlen van, egyértelmű módszer, a több évszázados. Módszerének lényege pedig az: idézzük újra: „Hazugságot ne taníts! Igazságot el ne hallgass!” A realizmus: a tények hiteles bemutatása. Vagyis: elemzés alá venni a jelen valóságát, föltárni és kifejezni. Erre a líra, a próza eszközei egyaránt alkalmasak. Akár az orvos eszközei. Ő is évszázadok óta realista! Föltárja a betegséget, és gyógyítja, ha tudja.

De vissza tölgyfánkhoz, tartogat még legalább egy jelképet. Ha átnézhetnénk a tölgy homokos talaján, ha láthatnánk a fa gyökereit, érdekes megfigyelést tehetnénk. A föld szintjéhez, a szimmetriatengelyhez viszonyítva a fa lombozata és gyökérzete szimmetrikus. Amilyen rajzolatot írnak le a gyökerek, olyan az ágak rajzolata is. Amilyen mélyre fűrődnek, hatolnak egy tölgy hajszálgyökerei, csak olyan magasba lendül lombkoronája. Ilyen a fa. De ilyen a személyiség is. Gyökerei nélkül annak sincs koronája. S nem retten el akkor a törzstől se a balta, se az átmeneti szél.

(1979. július 8.)

A PANNÓNIABAN NŐTT MANDULAFÁRÓL

Teríti a karácsonyi asztalt anyám, bár álmomban kisiklottak a vonatok, többől kicsavartak a fák, hazaindulok mégis. Karácsony szombatján délben terítsd meg az asztalt, mint régen. Fehér abroszt tegyél, abroszodra fokhagymát, sót, almát, szőlőt. Szőlőt: ki ültethette, a tőkáját ki nevelhette, s miért?

Verebek leszünk valahányan, csipegettünk ételeidből. Csonka a család, három szájjal kelene ennem, azok helyett is, akik nincsenek itt. Három szájjal eszek tehát, három szájjal szólok, mint a szörnyek. Csipegettünk az étkeidből, ebédedet megettük: krumplilevest, mákostésztát, ahogy illik. Krumplileves, mákostészta mézzel, jó is volt, nem is, gyerekek lenni jó is volt, nem is.

Az ebéd morzsáit otthagyjuk majd az asztalon, a földi és égi madarak ne éhezzenek. Pírosak kell legyünk, mint az alma; bőségesek, mint a mák; édesek, mint a méz. Jó is volt, nem is, gyerekek lenni jó is volt, nem is.

Behavazottan áll a faszorotthon a kertben: diófa, mandula, mogyoró. A két diófát nagyanyám ültette, a mogyoró bokrait anyám, a mandulákat én. Én utólag, mert buzgalmukat látva elszégyelltem magam. S lázas is voltam, lázas: hogy én is ültetek. Nézd, megfogta a kis diófa, fogadott s lepert meg ötletével nemrégén nagyanyám. Nem is gondoltam, hogy megtörve, elgyötörve, öregségében a suhancokkal: fiatal fákkal társalog. Elmúlt már hetvenéves, inkább a nyolcvanhoz közelít. Valahol eldugottan találhatott egy magról kelt diót s hazahozta a kertbe, most az átültetés sikerének örül. Én pedig begubózom s azon tűnődöm: milyen elvek szerint is élhet ez az öregasszony, a nagyanyám, minő lélekkel? E tette szerint magánakvaló s önző nem lehet, hiszen tudhatja, tudnia kell: ez a fa neki teremni nem fog. Honnan lehetséges az erő, az óriás erő, hogy ez a tudat el nem keseríti? Neki se fog teremni, ki tudja, hová sodor a

szél: nekünk se fog teremni, csak egyszerűen teremni fog. Látom, irigylem és el is lesem: ez örömhöz elég. Jó is volt, nem is, gyerekek lenni jó is volt, nem is.

Én pedig már régtől mogyorót szeretnék, mondja erre anyám. Jól van, majd valamely faiskolából hozok mogyorót, felelem én. S járom a faiskolákat. Mogyoró van-e? Nincs. Mogyoró van-e? Nincs. Barátainnak üzenem, hogy mogyorót s mandulát szeretnék, egy este be is csönget s csörtet hozzánk egyikük, színházi rendező, a hóna alatt két mogyoróbokorral. Meghozta, álló napig utazott vele, buszra szállt, s vonatra, míg ideért. Mogyoróbokorral a hónod alatt, csodáltak vagy csodálkoztak az emberek? — kérdezem. Természetesnek vették — feleli. Kérdezték, ugye: milyen fa, milyen bokor? Nem, nem kérdezték. Csak sorra szólítottak meg az emberek, soha még ennyi ismeretlen ismerősöm. Meglátták a mogyoró erős bokrait s elmondták: van az ő kertjükben is. Tanácsot adtak, hogyan ültessem, hogyan kell metszeni. Jó is volt, nem is, gyerekek lenni jó is volt, nem is.

Hazavittem anyámnak s ő elültette, hogy teremjen. Alig hiszem, hogy arra gondolt: teremjen neki, nekünk. S mert ültetett, természet, nem csupán fogyasztott, túltett ősein. Felütöm a mogyoró szakkönyvét, a mogyorótermesztés stilsztikáját, ott olvasom: „a magyarság a mogyoróval már az őshazában találkozott”. Itt kicsit megállok, hisz oly ünnepi a kép: az őshaza díszletei között, jó napot kívánok, a magyarság a mogyoróval épp találkozik. S tovább: „az alma, körte, kökény, szőlő, som gyümölcsnevekkel, a gyümölcs szóval együtt vették át őseink az ugyancsak bolgár—török eredetű szót, a mogyoró szót is. Noha a magyarságnak már az őshazában külön szava volt e gyümölcs jelölésére, a mogyorót fogyasztotta is, de nem termesztette. A gyümölcsök többségét gyűjtötte a természetből.”

Most új törvényt tanulok. Nagyanyámtól, anyámtól, akik — ez is a mogyorótermesztés nyelvtörténetéhez és stilsztikájához tartozik — nem a természetből gyűjtenek, hanem a természetnek raktározni, gyűjtenek. Groteszk játék ez csupán, mondod. Igen, groteszk, karácsonyi játék. Engem mégis izgat, s elhatározom: én is ültetek. Ültetek például két mandulafát, hogy ezzel is gazdagabb legyek. Nem a két mandulafával gazdagabb. Az a gazdagság tőlem független ugyanis — bár nem idegen —, mondtam: a természeté. Hanem, hogy gazdagabb legyek a faültetés tapasztalatával. E tapasztalat lesz személyes, ez lesz az enyém.

Akkora hó esett a napokban, az embernek derekáig ért. Megzavarodott tőle a város. Kisiklottak a villamosok, égnek fordult kerekeikkel rúgkapáltak az autók, mint a hátukra döntött bogarak. Megállt az élet. S akkor szobám ablakából kinézve megláttam a gyerekeket. Nekik vállukig ért a hó, fúrták előre magukat benne. Az elakadt autók fölött strázsáltak nevetve. A hóban fűrödtek nevetve. A megroppant gerincű, tört fák fölött táncoltak nevetve; nevetésükből úgy tudom: ültetni fognak másikat. Jó is volt, nem is, gyerekek lenni jó is volt, nem is.

Mekkora hó, micsoda ítélező idő. Épp ekkor kapok a manduláról újabb híreket: itt és itt, ebben a lerakatban kapható mandulaoltvány. Már indulok, csak felütöm előbb a mandulatermesztés szakkönyvét. Hadd tudjam, a magyarság és a mandula találkozott-e az őshazában? Ezt olvasom: „a XV. században írta Janus Pannonius latin nyelven az *Egy Pannoniában nőtt mandulafáról* című költeményt, ebben utal a mandulára, különös tekintettel a mandulavirág fagyérzékenységre. A vers alapján világosan látható, hogy akkor a Dunántúl déli részén már ismerték és termesztették is a mandulát. Magyar nyelven a mandulát először az egri püspökség 1493. évre vonatkozó számadásai említik, mondola néven.” (Nem épp őshaza, de Janus Pannoniustól kezdődően története, a történetének allegóriája szép.)

Behavazottan áll a faszor otthon a kertben. A dió, mondjuk hatvan év múlva sokat terem majd, de tíz év múlva, ha kevesebbet is, egy meleg szeptemberben mindhárom fa — dió, mogyoró, mandula — terem. Termését elrejtí majd a kamra. S karácsonykor valaki — ki talán nem is én leszek — ír majd valakinek egy levelet:

terítsd a karácsonyi asztalt, hazamegyek, bár álomban kisiklottak a vonatok, többől kicsavarodtak a fák, hazaindulok mégis. Karácsony szombatján déliben terítsd meg az asztalt, asztalodon tál legyen, a tálon szőlő, alma és dió, mandula, mogyoró.

A SEMATIZMUS

Tíz éve történhetett, abban a vidéki iskolában, ahol gimnáziumi tanulmányaimat — alig teljesen, inkább jeltelenül — folytattam, s ahol még hagyományos, füstös kályhákban szénnel tüzeltek. A hideg és a füst miatt sok órát meg se lehetett tartani. Nem volt tehát túl szerencsés megoldás, hogy poros szénrel tüzeltek, de az sem volt túl szerencsés, hogy az iskolai könyvtárból hozott irodalmi folyóiratokat használták gyűjtősnak. Egy-egy tanárunk a hónap alatt néha behozta valamelyik folyóiratunk izgalmas, új számát, hivatalosan is láttunk tehát verssel teli folyóiratokat, de soha annyit, mint amennyi egy-egy reggel a vaskályha mellé oda volt készítve. Míno látomás: miközben a magyartanár megkezdte az órát, mondjuk Petőfiről vagy József Attiláról, aközben a lángok is megkezdték a maguk áldásos munkáját: szép lassan emésztették az irodalmi újságokat: lehet épp Petőfi és József Attila verseivel. S hogy témánkhoz is közelítsünk: poemákkal arról, hogy megy a traktor, meg arról, hogy épül a gyár, és arról, hogy felbomlott az eljegyzés, mert a fiú párttag volt, a leány pedig templomba járt vasárnap délelőttönként.

Ezeket az égetésre szánt folyóiratokat egyszer olyannyira megbámultam, lehet, sajnálkozón, hogy a tanterembe belépő művészettörténet-tanárnő odafordult hozzám, mondván: ha akarod, elviheted haza. Sőt: elengedlek az óráról, pakold össze, ha kell, és vidd haza ezeket a folyóiratokat. Én pedig természetesen hazavittem és évek múltán is eszembe jutott ez a pillanat, nevelési hatása, értéke nagyobb volt, mint más órákon az egész tanévnek. Otthon azután láttam, hogy miket is vittem haza: Magyar Csillagot például és az Új Hang folyóirat hőskori számait, amelyekben Nagy László, Juhász Ferenc első nagy versei megjelentek, és a prózások: Sánta, Kamondy, Szabó István, lehetett ezeken a lapszámokon látni, érzéklni, ahogy szép lassan szétfeszülnek az irodalmi sematizmus jóidő óta tartó keretei. Valóban új hangok hallatszottak. Kinek-kinek az Új Hangos alkotók közül, akiket később megismertem, mondtam is, hogy először hol találkoztunk: a szemétkosárban.

De az Új Hangon kívül más folyóiratokat is hazavittem, tudtomon kívül, akkor. Az ötvenes évek első éveinek Tiszatájait például. S én, akit az iskolában klasszikus értékeken igyekeztek nevelni, megdöbbenve tapasztaltam, hogy van egy másféle irodalmi hang is, merevség, tehetségtelenség, dilettáns hálaénekek hangja, s ez is irodalomként kínálja magát. Egy barátommal megosztottam élményemet, és napestig olvastuk ezeket a verseket, novellákat, s harsányan kacagtunk rajtuk, zuhanó madarakon. Vállalkozó kedvű magyartanárunknak rögtön föl is ajánlottuk, hogy az órán szívesen adnánk egy kis műsort e korszak gyöngyszemeiből. Az egész osztály nagyon élvezte, magyartanárunkat is beleértve, aki pedig elég gyakran mondogatta, hogy öt életében kétszer üldözték. Egyszer — vagy talán helyesebben egyhuzamban — 45 előtt, mondván, hogy „kommonista”, majd 45 után, mondván, hogy reakciós. De ezt kellő iróniával és öniróniával emlegette, nem hatott másként az osztályban, csak úgy, mint valami vicc. Mi, barátommal bemutattuk tehát az osztálynak ezeket a remekműveket, jót kacagtunk, magyartanárunk is jót kacagott. Nem is akarta elrontani felhőtlen jókedvünket, sőt: emlékszem, a boldogságtól ragyogott a szeme, boldog volt, hogy ezeken a kegyetlenül nehéz éveken, jelenségeken mi már fölszabadultan tudunk nevetni. Nevetjük, úgy búcsúztatjuk. Gondolom, ennek a ténynek, s ennek az érzelmi fölszabadulásnak örülhetett leginkább, túl azon, hogy önképzőkörre alakult át osztálya. Annyit azonban, csak úgy mellékesen megemlített: nem voltak könnyű évek. Nem is figyeltem föl megjegyzésére, jóval később jutott eszembe kis példabeszéde, amit akkor az órán elmondott. Így hangzott. Bemegy az osztályterembe, a hetes vagy napos jelenti, hogy ez meg ez igazoltan távol van az órától, mert ifjúsági mozgalmi munkára mentek. Jól van, menjenek — mondta a tanár, bár itt talán jobb helyük lenne, megtanulhatnának például olvasni, írni. Később azután kiderült, hogy mi is volt ez a munka. Ameddig a tanár az órát tartotta, néhány diákja mozgalmi feladatként elment hozzá az otthonába és fölforgatta a könyvespolcát, számba vette a „reakciós” könyveket, hogy készülhessen a példás följelentés. Ez volt tehát a kis történet, azért hangzott el az órán — gondolom utólag —, hogy amennyiben nevetünk: felelősen nevéssünk.

Milyen is volt ez az időszak, amelyik 1948 után kezdett kiteljesedni, s amelyet az 1956-os nemzeti katasztrófa zárt le? Azt hiszem, még mindig nem tudunk róla megközelítően sem eleget. A szematizmusról, mely ennek a kornak jellemző, mondhatni reprezentatív ábrázolási módszere, irányzata, izmusa, szintén nem tudunk eleget. Remélhetőleg azért nem, mert végképp elfelejtettük.

Magam úgy látom, hogy a szematizmus nem vizsgálható önmagában. Nincs „művészet a művészetért” szematizmus. Összetartozik, összekapcsolódik politikai alapjával a diktatorizmussal és világnézeti alapjával, a dogmatizmussal. A jelzett időszakban ténylegesen össze is kapcsolódott, ez a három szerves egységet alkotva esztétikai értelemben elősegítette, hogy a költészetet ne Vörösmarty és ne József Attila jelentse, hanem az öt éves tervről faragott rigmus. József Attila nevének említése nagyon is indokolt, jelezheti, ez az én külön véleményem is, hogy az ötvenes évek dogmatizmusának, szematizmusának gyökerei a harmincas évek számtalan tisztázatlan kérdéseig nyúlnak vissza. A harmincas évek szektásságáig például, amely a szocialista mozgalmon és esztétikai mozgalmon belül perifériára szorította, sőt sorából kiszorította József Attilát. Ez a szemlélet, ez a gondolatkör jó húsz év múlva újraéledt. Természetesen teljesen megváltozott viszonyok között. Mert más a két világháború közötti Európa, a második világháború előestéjén, a fasizálódás előestéjén, és megint más a szocialista átalakulását élő Európa, benne Magyarország a „kapitalista rém” veszélyeztettségével. A fasizmus ellen is, a második világháború után az imperializmus, kapitalizmus fenyegetése ellen is leghatásosabban a szocialista, a demokratikus erők egységfrontjával lehetett volna harcolni. És mindkétszer más módszer választatott, a szövetségkeresés helyett épp a szövetségtagadás, sőt ennek ötvenes évekbeli groteszk formája: az önmagunk ellen vívott osztályharc.

Persze a politikai diktatorizmusnak, világnézeti dogmatizmusnak és esztétikai szematizmusnak az összekapcsolása nem oly merev és nem mindenkor törvényszerű. Gondoljunk arra, hogy 1919 időszaka is diktatórikus politikai módszereket hozott magával, nevében is hordozta a proletariátus diktatúráját, a kulturális életet mégis átforgalmazta. Fővállalta Móriczot és Adyt és Bartókot, Kodályt, Balázs Bélát és Lukács Györgyöt. És 133 nap is megmutatta, hogy ténylegesen új kultúra és új kultúrpolitika körvonalai rajzolhatók meg. Vagy gondoljunk a mai Latin-Amerikára, mágikus realizmusára, a politikai diktatorizmus árnyékában nem szükségszerű a szematizmus sápatag virágzása.

Esztétikai következményeit nézve negatív a két időszakban az, hogy mindkettő, a harmincas évek és az ötvenes évek szűkössége, mondhatni szematizmusa természetesen nem a „szematizmus” zászlója és jelszava alatt jelentkezett, hanem a szocialista kultúra teremtésére formált kizárólagos jogot. Évtizedekre kompromittálta ezáltal magát a szocialista kultúrát, magát a szocialista realizmust, ez utóbbit olyannyira, hogy ki is iktatta esztétikai gondolkodásunk szótárából, eszköztárából.

Klasszikus színvonalú volt a negyvenes évek elején a társadalomtudományunk. Erdei Ferenc szárszói beszéde a magyar társadalomról például remekmű, szocialista társadalomtudomány, amely a társadalom fejlődésében a törvényszerűségeket és öntörvényűségeket hangsúlyozza. A későbbi törvénysértések többek között ezt is, a társadalom fejlődésének belső elveit, öntörvényeit is sértették. És klasszikus, szocialista esztétikánk van. József Attilával, például így tesz törvényt: „A jövő kultúráját az az osztály fogja megalkotni, amely a jövőt megteremti... A népművészet a múlté, a polgári művészeté a jelen és a proletárművészeté a jövő. A proletárművészet az őstét a népművészetben látja, hiszen a népművészet hagyományosan kollektív.” Ez hát az igazi út. És mit kínált a dogmatikus kultúrpolitika? „Az új magyar szocialista-realista irodalom pozitív hőse az öt éves tervet megvalósító dolgozó ember legyen.” Így hatolt a törvénysértés az esztétikai gondolkodás területére is. Persze, ezen irányzat, ezen izmus műalkotásait el lehet vagy el is kell felejteni, a tanulságokat viszont nem szabad felejteni, a neosematizmus eszköztárával nehogy újra felmutassa a művészet a pontatlanul ábrázolt jelent s jövőt.